

HANGÜTÉS

Lábjegyzet Tímár Árpád (1939–2017) emlékére

Tímár Árpád halálakor a lentebb, a lábjegyzetben lévő írás¹ – minden hosszabb, méltató tanulmányt megelőzően, a szomorúság pillanatát kitöltve – tisztelgés egy jelentős tudományos munkásság előtt, ez a szöveg pedig utalás egy olyan életműre, mely főként könyvek szerkesztéséből, s így legfőbb műfajaként voltaképpen lábjegyzetektől áll. (Így lehetett e sorok írója is egykor az ő Popper Leó írásait összegyűjtő kötetének tanítványa.) A lábjegyzet Tímár Árpád esetében a tudós mentalitását, tudományhoz, művészethez való viszonyát is jelzi. A témák és a szerkesztett szerzők iránti alázatos szerénység, az akríbia türelme és a filológiai alaposág a személyiség karaktereként határozta meg írásainak csendes habitusát. Ez a kiérlelt bölcsességű félszeg hang jellemzi már kiváló korai esszéjét is, melyben Balzac *Az ismeretlen remekmű* című novelláját elemzi (*Magyar Filozófiai Szemle*, 1970. 3-4. sz., 588–599.), akárcsak a magyar képzőművészeti kritika előzményeként felfedezett Novák Dániel művészeti írásairól szóló tanulmányát (*Művészettörténeti értesítő*, 1984. 1-4. sz., 21–51.). S ugyanez a visszafogott hang Csontváryról szóló írásainak az alaptonusa. Hiszen a megszólalás módja, a hangütés kijelöli az értelmezés nézőpontját. Az *Interpretáció vagy legendagyártás (Megjegyzések Csontváry művészetének befogadás-történetéhez)* (*Ars Hungarica*, 1995. 1. sz., 45–62.) című szöveg például finom filológiai kritika a Csontváry-irodalom közhelyéről, mely a saját korában meg nem értett zseni retorikai alakzatával próbálja igazolni a művészettörténeti besorolás nehézségeit. Mert Tímár Árpád *nesztelen* megjegyzései Csontváryról, a művészi kvalitás esztétikai értékét, ugyanakkor művészetfilozófiai problematikusságát egyszerre fenntartva ellene mondanak a hangzatos, a titokfejtő, a szimbólumértelmező vagy a festékanyagok alkímiáját boncolgató értelmezések hangzavarának, *lábjegyzetei* kibillentik a nagyképű *főszövegek* Csontváryt mímelő önelégült magabiztosságát. Mindennek emblémájaként a Csontváry által hallani

1

A nesztelen princípális

*„A princípálisom nesztelenül
hátul sompolyog...”*
Csontváry: Önéletrajz

Ha valaki, miközben pihenőidejében unottan egy tinós szekér ökreit rajzolgatja, s a főnöke egyszer csak tréfából óvatlanul a vállára ütve azt mondja: „Mit csinál: hisz maga festőnek született”, s nem patikusnak, tehát ha valaki ebből az ormótlan humorból – melyben azért benne van a gyermekek iránti pedagógiai érzék egyszerű bölcsessége is – azt a következtetést vonja le még valami isteni hangot is hallva eközben, hogy ő lehet a világ legnagyobb festője, akkor az...

Íme a számtalanszor idézett életrajzi tények, melyek a rajzstúdió kezdeti próbálkozásaira utalnak Csontváry önéletráisaiban: Kelety Gusztáv udvarias, de szókimondó elutasító levelei a rajzai alapján tizenévesnek tűnő huszonhét éves vidéki patikusnak, vagy a csütörtökhelyi plébános megértő türelme hóboros vendége iránt, hogy Raffaello-freskók megtekintésére biztassa egy római utazással. Mindezek nem magyarázatát adják annak, amit Csontváry festészete jelent, ha-

vélt elhívásra szólító isteni hang, „Te leszel a világ legnagyobb plein air festője, nagyobb Raffaelnél”, melyet Tímár ironikusan így kommentál: az égi szózat „csak úgy lenne elképzelhető, ha feltételezzük, hogy a Tátra aljában valóságosan – nem pusztán szubjektív élményként – hangzott el a szózat, mégpedig egy olyan felsőbbrendű lény megnyilvánulásként, aki naprakész információkkal rendelkezett a legújabb franciaországi festészeti törekvésekről, tehát Csontvárytól függetlenül tudta, mit jelent a plein air.” (Forráskritikai problémák a Csontváry-kutatásban. *Ars Hungarica*, 2000. 1. sz., 141–142.)

nem a kiindulópont és a végeredmény közti rendkívüliség, az irracionális átmenet megmagyarázhatatlanságát erősítik fel, melyben a semmiből való teremtés gesztusa az életmű egészére vonatkozik. Mert a festő recepciója, interpretációs hagyománya öntudatlanul is átvéve Csontváry önéletrásainak retorikáját *észrevétlenül* igazolja a vitatott, s örültségként racionalizált, túlvilágivá növesztett élményt (ütés a vállon, majd az isteni hang), hogy aztán a társtalanság és a besorolhatatlanság retorikájába illessze. Az életrajzi előzmények és a belőlük levezethetetlenül létrejött festői alkotások szakadéka élet és mű transzcendenciáját, leküzdhetetlen távolságát jelzi, melyet ebben az életműben a természetet ábrázoló zseni természet adta ábrázoló ereje próbál áthidalni.

A 19. század végének hajnalán vagyunk (mi sem jellemzi jobban Csontváryt, mint ez az ügyetlen paradoxon): „Hajnalban nap-nap után a lángoló kárpátokat figyelem s egy délután csendesen bóbiskoló tinós szekéren megakadt a szemem. Egy kifejezhetetlen mozdulat kezembe adja a rajzont, s egy vénypapírra kezdem rajzolni a motívumot.”

Ennek a Csontváry önéletrásában utólag poétizált életrajzi jelenetnek, ennek a művészetre hívó eseménynek – mely (akárcsak Petőfi *A négyökrös szekér* című versében) „nem Pesten történt”, nem egy mintarajziskolában, hanem a Kárpátok lágy ölén fekvő kisvárosban – a lehetőségét a 19. századi romantikus művészetfogalom teremti meg. A természetből, miként egy hétköznapi szituációból termő zseni toposza talál színpadot Kiszsebenben, s a toposz erejét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az Osztrák–Magyar Monarchia legtávolabbi eldugott vidékeire is, egy ökrös szekér rajzolójához is eljutott. A Csontváry-életműből, a létrejött festői alkotásokból visszatekintve az ökröket ábrázoló rajz csak így – a megmagyarázhatatlan elhívás misztikus magyarázataként – nyerhet értelmet, s lehet öninterpretációs értéke. Mert az önéletrajzban leírt jelenet nem egyszerűen egy habókos festő élettörténetére nyílik, hanem arra a 19. századra, melynek romantikus teóriái az ösztönös művészlől és a spontán létrejött műalkotásról olyannyira megkövesedtek és popularizálódtak. Csontváry írása művészethez vezető úttá válik a mese alapstruktúráját követi, melybe az óhatatlanul is egy zseni születésének körülményeként idézett romantikus történettel a művészettörténeti interpretációk jelentős része *nesztelenül* beleíródik.

Tehát Csontváry Kosztka Tivadar egy vényre rajzolgatva a Kárpátokban. Mögötte a nesztelen, mert papucsban osonó princípális, aki voltaképpen nem más, mint a megtestesült 19. századi művészetfogalom, s ez lehetne valójában a Csontváry írásaiban szép századvégi szinkretizmus-sal emlegetett Príncipium. Lassan a rajzolgotó mögé sompolyog, s egy hirtelen mozdulattal – élet és művészet hasadékat áthidaló decizionista gesztussal, mintegy realiztikus bevezetőjeként a misztikus hangnak – a vállára üt, hogy megszülethessen egy művészetre legfeljebb csak a kisvárosi unalom révén predesztinált patikusból egy Raffaellóval vetélkedő, s naiv anakronizmusával ily módon modernné váló festőművész.